

SEMANTINIAI DAIKTAVARDŽIO POSLINKIAI SUBORDINACINIO BILINGVIZMO SĄLYGOMIS

LIONGINAS PAŽŪSIS

Kiek galima spręsti bent jau iš apžvalginių darbų [Haugen, 1973; Жлуктенко, 1974; Розенцвейг, 1972], skirtų kalbų kontaktų problematikai šiuolaikinėje lingvistikoje, semantinė kalbų interferencija iki šiol menkai ištirtinėta. Tačiau dabartiniame kalbotyros mokslo vystymosi etape, kai lingvistų dėmesys vis labiau krypsta į semantikos sritį, ji tampa aktuali kalbų kontaktų tyrinėjimo aspektu. Juoba kad semantinė interferencija, kaip viena iš leksinės interferencijos rūšių¹, yra plačiai paplitęs, sudėtingas ir įvairiopas kalbų sąveikos procesas. Jis atspindi kalbos, kuri subordinacinio bilingvizmo sąlygomis adaptuojasi kitos kalbos atžvilgiu, leksikos aktyvumą ir tam tikru mastu sąlygoja kontaktuojančių kalbų konvergenciją.

Šis straipsnis yra sudėtinė anglų kalbos (tiksliau – jos amerikietiškojo varianto) semantinės interferencijos Šiaurės Amerikos (JAV ir Kanados) lietuvių imigrantų kalboje tyrinėjimų dalis [Pažūsis, 1974, 1978; Пажусис, 1979; plg. Глемжене, 1973]. Jame išsamiau nagrinėjami semantiniai daiktavardžio poslinkiai lietuvių – anglų kalbų subordinacinio bilingvizmo sąlygomis ir kartu sprendžiamos kai kurios bendrosios semantinės interferencijos problemos. Tyrinėjamoji medžiaga surinkta iš minėtose šalyse leidžiamos lietuvių imigrantų spaudos, grožinės literatūros ir nugarstos šnekamosios kalbos.

Kalbų kontaktų teorijoje semantinę (kaip ir kitų rūšių) interferenciją įprasta interpretuoti kaip procesą, kuris grindžiamas interlingvistinės identifikacijos mechanizmu (apie jo psicholingvistinį pamatą žr. [Карлнянский, 1974]). Šį principą įvedė U. Vainraichas [Weinreich, 1953], o terminologiją išvystė E. Haugenas. Jie abu pripažino ir interlingvistinę leksemų identifikaciją, tačiau, kadangi amerikiečių lingvistikoje tuo metu žodis nebuvo laikomas kalbos vienetu, E. Haugeno terminologija [Хайрен, 1972 (1957)] buvo skirta tik fonemų (bei alofonų) ir morfemų (bei morfų) interlingvistinei identifikacijai apibūdinti. J. Žlуктенка [Жлуктенко, plg. 1967, c. 11 ir 1974, c. 129] pasiūlė bilingvių sutapatinamas dviejų kalbų leksemas vadinti dialeksemomis (arba dialeksomis), o jas siejančius ryšius – dialeksemiais

¹ Apie platesnį semantinės interferencijos sąvokos supratimą, aprėpiantį visus leksinės-semantinės kalbos sistemos pakitimus, atsirandančius kontaktuojančios kalbos įtakoje, žr. Семчиньский, p. 170.

(arba dialeksiniais). Kaip ir diamorfiniai ryšiai, kurie sieja dviejų kalbų morfemas (bei morfas), dialeksiniai ryšiai, siejantys kontaktuojančių kalbų leksemas, atsiranda dėl jų semantinio ir fonetinio panašumo. Todėl skiriami du dialeksinių ryšių ir dialeksemų tipai – sinoniminiai ir homofoniniai. Kalbų kontaktų situacijoje gana dažnai, ypač turint omeny vadinamąją internacionalinę leksiką, pasitaiko ir homologių dialeksemų, kurias sieja sinoniminiai ir homofoniniai ryšiai.

Tyrinėjant išvestinių ir sudurtinių žodžių (t. y. darinių) semantinę interferenciją, negalima ignoruoti dar vieno, tik jiems būdingo, ryšio, kuris sąlygoja jų interlingvistinę identifikaciją. Dialeksiniai ryšiai tarp tokių žodžių gali atsirasti ne tik dėl jų semantinio ir fonetinio panašumo, bet ir dėl jų vidinės struktūros panašumo, t. y. dėl jų derivacinio arba motyvacinio ryšio sutapimo. Tiesa, darinių semantiniams poslinkiui motyvuoti pakanka ir jų sinoniminio ryšio, kuris paprastai lygiagrečiai dalyvauja jų interlingvistinėje identifikacijoje, tačiau negalima atmesti ir jų specifinio ryšio, irgi atliekančio dialeksinio ryšio vaidmenį. Būtent žodžio vidinės formos (arba struktūrinės reikšmės) interlingvistinė identifikacija galima aiškinti daugelio lietuvių kalbos išvestinių daiktavardžių semantinius poslinkius imigrantų kalboje, pvz.: *atsakomybė* „pareiga“ < *responsibility*, *narystė* „narių skaičius“ < *membership*, *požemis* „pogrindis (slaptos politinio veikimo aplinkybės)“ < *underground*, *skirtumas* „nesutarimas“ < *difference*. Tokios anglų kalbos įtakoje atsiradusios reikšmės aptinkamos šiuose sakiniuose: Mūsų, kaip amerikiečių *atsakomybė* yra ieškoti priemonių... GK 63 3/4. Jo auklėjimas bus mano *atsakomybė*. GK 63 3/4. Jie sudaro apie 26 procentus unijos *narystės*. LB 68 32. Jie ruošėsi eiti į *požemį* ir veikti už vyriausybės nuvertimą. LB 65 2. Konferencijoje būtų bandoma išlyginti prancūzų *skirtumus* su Kenedžio administracija. GK 63 3/4. Tarybos prezidentas ir meras tariasi, kaip pašalinti pasitaikančius tarp jų *skirtumus*... L 78 35. Paralelinio dialeksinio ryšio vaidmenį vidinė žodžio forma, matyt, atliko ir sutapatinant sudurtinį lietuvių kalbos daiktavardį *nugarkaulis* su anglų kalbos atliepiniu *backbone*, iš kurio jis perėmė metaforinę reikšmę „valios arba charakterio tvirtumas“, pvz.: Jų vadai pasirodė esą be *nugarkaulio*. LB 66 33.

Apibūdinamas homofoniją, kaip žodžių interlingvistinės identifikacijos ir jų semantinio poslinkio veiksnį, E. Haugenas [Хайген, 1972 (1953), p. 366] suformulavo tokį dėsnį: „Jei gimtojoje kalboje yra žodis a_1 , turintis reikšmę A_1 , ir kitas žodis a_2 , turintis reikšmę A_2 , tai žodis a_1 bus dažnai vartojamas A_2 reikšme, jeigu svetimoje kalboje yra žodis b , turintis žodžių a_1 ir a_2 reikšmes, ypač jeigu a_1 yra fonetiškai panašesnis į b , negu į a_2 “. Analogišką paralelinį stimulus vaidmenį darinių interlingvistinėje identifikacijoje ir semantinėje interferencijoje reikia pripažinti ir jų vidinei formai. Todėl aptariamojo dėsnio formuluoję galima būtų papildyti ir pataisyti šitaip: „... ypač jeigu a_1 fonetiškai arba savo vidine forma (darinių atveju) yra labiau panašus į b , negu į a_2 “. Beje, kartais derinių homofoniškumas ir jų vidinės formos sutapimas gali pasireikšti ir lygiagrečiai, drauge tapdami lemian-

čiais semantinio poslinkio veiksniais, pvz.: *persekiotojas* „prokuroras“ < *prosecutor* (Išnagrinėjus *persekiotojo* teigimus ir policijos liudijimus ryšium su Paul Coulombe, teisėjas pasakė... LB 63 15). Taigi bilingvio polinkį grįsti dialeksinius darinių ryšius jų vidinės formos (arba struktūrinės reikšmės) tapatumu rodo ne tik tokie leksiniai-semantiniai kalbų kontaktų reiškiniai, kaip kalkiavimas arba funkciniu atžvilgiu tapatingų derivacinių modelių aktyvizacija, bet ir semantinė interferencija, ypač vėlesnėse subordinacinio bilingvizmo stadijose.

Interlingvistinė leksemų (kaip ir fonemų) identifikacija vyksta nebūtinai tik vienanariu pagrindu. Ta pati gimtosios kalbos leksema gali būti siejama ir su daugiau kaip viena svetimos kalbos leksema. Todėl, taikydami E. Haugeno pasiūlytąjį diafoninių ryšių klasifikavimo principą leksemoms, galime kalbėti ne tik apie paprastąją, bet ir apie sudėtinę dialeksinę identifikaciją.

Sudėtinės dialeksinės identifikacijos dėka ta pati gimtosios kalbos leksema gali įgyti naujų reikšmių ir iš daugiau kaip vienos kitos kalbos leksemos. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos daiktavardis *jėga*, sutapatinamas su sinoniminių ryšių turinčiais anglų kalbos žodžiais *power* ir *force(s)*, iš pirmojo perima reikšmę „valstybė“ (pvz.: Kreipdamasis į didžiųjų *jėgų* vadovus, jis įspėja... LB 63 16. Tai vienintelė didelė *jėga* pasaulyje, kuri dar neturėjo taikos metų. LB 65 2), o iš antrojo – reikšmę „karinės pajėgos“ (pvz.: ... nėra negalvojama apie ištraukimą oro ir jūrų *jėgų*. L 77 32). Štai dar vienas pavyzdys. Daiktavardis *partija* dviejų anglų kalbos homologinių dialeksemų įtakoje išievių kalboje vartojamas dviem naujomis reikšmėmis: iš *party* jis skolina reikšmę „pobūvis, vaišės ar pasilinksminimas kompanijoje“ (pvz.: Vienoj *partijoj* viena viešnia pasisiūlė palinksminti svečius. LB 65 34. ... suruošti kokteilų *partiją*. GK 65 1. Artimi draugai surengė gražią *partiją*, kurioje dalyvavo daug svečių. LB 74 13), o iš *part* – reikšmę „vaidmuo“ (pvz.: Su Manchester Reporter kompanija vaidino visas gaunamas *partijas*... Vien 58 47).

Antra vertus, pastebimi atvejai, kai tas pats daugiareikšmis kitos kalbos žodis gali tapti daugiau kaip vieno gimtosios kalbos žodžio semantinio poslinkio priežastimi. Pavyzdžiui, dėl sinoniminių lietuvių kalbos daiktavardžių *jėga* ir *galia* sutapatavimo su anglų kalbos *power*, pirmasis įgyja reikšmę „valstybė“, o antrasis – reikšmę „valdžia, valstybinė valdžia“ (pvz.: Militaristai išvijo ir *galiją* paėmė patys. nenori paleisti *galios* iš savo rankų. LB 65 15). Sudėtiniai dialeksiniai ryšiai gali siekti tą pačią anglų kalbos leksemą su homologine ir sinonimine gimtosios kalbos leksema, ir vienos, ir kitos atžvilgiu sąlygodami identišką reikšmės atsiradimą. Pavyzdžiui, reikšmę „vaidmuo“ iš anglų kalbos daiktavardžio *part* perima ne tik homologinė dialeksema *partija*, bet ir sinoniminė dialeksema *dalis* (pvz.: Kiti baleto artistai irgi atlieka savo *dalį* žavėtinai gražiai... V 61 253). Arba štai anglų kalbos daiktavardį *class(es)* išievių kalboje atliepia tiek homologinė dialeksema *klasė* (pvz.: Jis pabėgo iš lietuvių kalbos *klasės*. GK 60 2. ...dar likus pusantros savaitės iki pirmos kito semestro *klasės*. ED 324), tiek sinoniminė dialeksema *pamoka* (pvz.: To-

dėl turėsime dar vienas *pamokas*... Antros choro *pamokos* šią savaitę įvyks ketvirtadienį... V 62 124).

Daiktavardžio reikšmės poslinkiai, kurie atsiranda dėl sudėtinio dialeksinio sutapatavimo (ypač jeigu jis grindžiamas vien semantiniiais ryšiais), rodo, kad semantinė interferencija turi tendenciją vystytis ne tik atskirų dialeksinių porų „interlingvistinio sinonimiškumo“ [Семчиньский, 1974, c. 207] linkme: ir konvergentinės (pvz., *power, forces* > *jėga*), ir divergentinės (pvz., *power* > *jėga, galia*) identifikacijos² atveju ji galiausiai sąlygoja kontaktuojančių kalbų sinonimių eilių konvergenciją.

Apie kai kurių žodžių reikšmės poslinkius neretai galima spręsti iš jų neįprastos vartosenos ta ar kita gramatine forma. Gramatinę ir leksinę žodžio reikšmės sieja sudėtingi ryšiai. Jei jos viena kitai prieštarauja, tai tokia gramatinė žodžio forma apskritai nesudaroma. Tačiau jeigu žodis vis dėlto pavartojamas tokia gramatine forma, kurios reikšmė prieštarauja leksinei žodžio reikšmei, vadinasi, pasikeitė arba gramatinės formos reikšmė, arba to žodžio leksinė reikšmė [Гак, 1977, c. 218].

Daiktavardžio semantika yra ypač glaudžiai susijusi su gramatine skaičiaus kategorija – ypatinga kategorija, kuri nepasižymi maksimaliu „gramatiškumu“ [Бондарко, 1971, c. 31] ir yra būdinga ne žodžiui apskritai, o jo leksiniam-semantiniam variantui [Соболева, 1979, c. 52]) (dėl požiūrio į daiktavardžio skaičiaus kategoriją kaip į šnekos, o ne kalbos, faktą žr. [Кацнельсон, 1972, c. 28; Болотов, 1978, c. 96]). Pagrindinė prasminė daugiskaitos formos funkcija – nurodyti diskretinį daugį. Todėl daiktavardžiai, reiškiantys medžiagas arba abstrakčias sąvokas, dėl savo leksinės reikšmės skaičiais nekaitomi. Jeigu tokie daiktavardžiai, dažniausiai vartojami vienaskaitos forma, aptinkami ir daugiskaitos forma, tai rodo, kad pasikeitė arba daugiskaitos formos reikšmė, arba paties daiktavardžio leksinė reikšmė.

Anglų kalbos abstraktiems ir medžiaginiams daiktavardžiams yra būdingas ryškus polinkis plėtoti savo reikšmes, pereinančias į kitus leksinius-gramatinius skyrius ir atitinkamai keičiančias savo santykį su skaičiaus kategorija [Ярцева, 1968, c. 18–22; Арнольд, 1969; Quirk, 1972, p. 1015; Мешков, 1976, c. 163–171]. Be to, anglų ir lietuvių kalbos tam tikru mastu skiriasi leksika reiškiamų tų pačių sąvokų kategorizacija. Todėl kai kurie vienaskaitiniai abstraktūs ir medžiaginiai lietuvių kalbos daiktavardžiai, sutapatinami su sinoniminėmis ir homologinėmis anglų kalbos dialeksemomis, yra naujai įprasminami ir ryšium su semantiniu poslinkiu pavartojami daugiskaitos forma (analogiškai reiškiniai pastebimi ir ukrainiečių imigrantų kalboje JAV ir Kanadoje [žr. Жлуктенко, 1962, c. 6–7].

² Analogiškai taikydami E. Haugeno pasiūlytąjį diafoninių ryšių klasifikacijos principą [1972 (1957), p. 74] leksemoms, galime kalbėti apie konvergentinę (kai kelių žodžių reikšmės atliepiamos vienu kitos kalbos žodžiu) ir divergentinę (kai vieno žodžio reikšmės atliepiamos keliais kitos kalbos žodžiais) leksemų identifikaciją.

Aktualizuodami daugiskaitos formą, kai kurie abstraktūs ir medžiaginiai lietuvių kalbos daiktavardžiai pastebimai keičia savo leksinę reikšmę, pvz.: *nikelis* „penkių centų moneta“ < *nickel*, *nuosavybė* „žemės sklypas (su pastatais)“ < *property*, *šnapsas* „stipraus gėrimo (degtinės) porcija“ < *whisky* arba *drink*, *televizija* „televizorius“ < *television* (Jis dar nenupirko nė vieno pieštuko, ir jis surinko nemaža *nikelių*. Ed 278. Oro ir aplinkos tarša didžiųjų miestų gyventojų sveikatai ir *nuosavybėms* per metus padaro 6 bilijonus dolerių nuostolio... V 78 71. Užtekdavo keletu *šnapsų* ir Lyšis leisdavosi su savo misija vis į lietuvių apgyventą rajoną. MizR 429. Žmonės perka spalvotas *televizijas*. San 67 43. ...spalvotų *televizijų* ir radijo aparatų taisymas. Darb 76 9. TSRS yra 5 milijonai *televizijų*. V 61 90). Naujo skaičiaus kaitomo leksinio-semantinio varianto atsiradimą patvirtina ir minėtų daiktavardžių vartojimas vienaskaitos forma, pvz.: Susidėkim po *nikelį* ant byro pėlės. Duok vaikui *nikelį* ant kenzlių... MarŽ 166. ...namo savininkai vėl bandys savo *nuosavybę* gyventi. L 79 41. Po *šnapsiuką*, po byriuką, daktare... MarŽ 166. ...iš jo buto išvogta *televizija*. V 60 13.

Pagrindinė prasminė daugiskaitos formos funkcija nesiderina su daiktavardžių leksine reikšme tais atvejais, kai jais nurodomas objektas (denotatas) laikomas vieningu arba unikaliu (t.y. priklausančiu klasei, kurią sudaro vienas narys) arba nediskretiniu (t. y. nediferencijuota mase). Pavyzdžiui, lietuvių kalbos daiktavardis *paštas* šnekoje (kaip N_{loc}) vartojamas tik bendrąja arba konkrečia vienine (dėl šių terminų žr. [Чейф, 1975]) prasme. Sutapatinamas su anglų kalbos daiktavardžiu *post office*, imigrantų šnekoje jis keičia savo seminę sudėtį ir todėl pavartojamas daugiskaitos forma, eksplicitiškai aktualizuojančia sąvoka „pašto skyrius“, pvz.: Registracijos kortų gaunama *paštuose*. V 61 252. Daiktavardžiui *darbas* reikšmė „apmokamas užsiėmimas, tarnyba“ daugiskaitos forma taip pat nerelevantiška: šnekoje jis turi tik bendrąją arba vieninę distribucinę (dėl terminų žr. [Ахманова, 1966, с. 147]) prasme, pvz., plg. *Žmogus prarado darbą* ir *Žmonės prarado darbą*. Tačiau lietuvių išeiivių šnekoje dėl sinoniminio ryšio su anglų kalbos daiktavardžiu *job* jis jau neturi minėtų apribojimų ir todėl pavartojamas daugiskaitos forma, eksplicitiškai aktualizuojančia sąvoką „darbo vieta, etatų vienetas“, pvz.: Vyriausybės programa duosianti 30 000 *darbų* bedarbiams. LB 71 35. Dėl streikų paštas per praėjusius 10 metų neteko daug kostumerių, prarado 3000 *darbų*. Kitaip sakant, tiek darbininkų neteko darbo. LB 75 14. Taigi turizmas sukuria nemažai *darbų*. LB 75 2. ...komisijos pareigūnai operavo *darbų* pardavinėjimo skymus... LB 75 5.

Leksinės reikšmės poslinkis atveria daugiskaitos formos vartojimo galimybę ir tiems daiktavardžiams, kurių denotatas paprastai laikomas nediferencijuota mase arba visuma. Iš homologinių ir sinoniminių anglų kalbos dialektsemų tokie daiktavardžiai perima tokią semą, kuri atspindi kitą jais žymimo objekto savybę, t. y. būti diskretiniu. Jų daugiskaitos forma paprastai žymi diskretinį, bet kokybės atžvilgiu

nevienarūšį, daugi³, pvz.: Japonija dėl aliejaus krizės sumažino *eksportus* („atskirų eksportuojamų prekių apimtis“ < *exports*) nuo 15 iki 25%. L 74 3. Moterys išleidžiančios ant *kosmetikų* („kosmetinės priemonės“ < *cosmetics*) milijonus dolerių. LB 71 1. Europos moterų darbas maisto, tekstilės ir siuvimo *pramonėse* („pramonės šakos“ < *industries*) yra mažiau apmokamas už vyrų darbą tose pačiose *pramonėse*. L 74 8. Skaudžiausias klausimas yra, kokių *rizikų* („rizikingi veiksmai“ < *risks*) mūsų prezidentas griebsis... L 72 3. Aš turbūt rašyčiau apie *sportus* („sporto rūšys“ < *sports*), kurie man labiausiai patinka. Tai yra vandens *sportai*. LAV 65 12. Vyksta neregėta kapitalistiniame pasaulyje *valiutų* („atskiros valiutos rūšys“ < *urrencies*) krizė. V 76 24.

Realizuoti savo leksinius-semantinius variantus skirtingomis skaičiaus formomis daiktavardžiai gali abiejose kontaktuojančiose kalbose. Antra vertus, pastebėjieji abstrakčių ir medžiaginių daiktavardžių reikšmės poslinkiai, siejami su jų daugiskaitos formos realizavimu, paprastai atitinka lietuvių kalbos leksinės-semantinės darybos⁴ modelius. Todėl tokie semantiniai pakeitimai, nors ir kitos kalbos primetami, išivių kalboje yra toleruojami. Kai kurie abstraktūs ir medžiaginiai daiktavardžiai iš anglų kalbos dialeksemų gali perimti net du naujus leksinius-semantinius variantus, realizuojamus skirtingų skaičių formomis, pvz.: *likeris*₁ „alkoholinis gėrimas arba gėrimai (kaip nediferencijuota masė)“ (< *liquor*) ir *likeriai*₂ „visokie alkoholiniai gėrimai“ (< *liquors*) (Bus moderniška užėiga ir *likerio* krautuvė. V 61 218. ...kareiviai užsienyje gers amerikoniškus *likerius*... V 60 238); *medicina*₁ „vaistai (kaip nediferencijuota masė)“ (< *medicine*) ir *medicinos*₂ „visokie vaistai“ (< *medicines*) (Bella Abzug sako, kad reikia duoti maistą ir *mediciną*. LB 75 5. Tam druskotory *medicinų* ant *medicinų* – tiek jų prikrauta! MarŽ 273). Be to, semantinės interferencijos tendencija plėtotis abiem kalbom būdingų leksinės-semantinės darybos modelių pagrindu pasireiškia ir tuo, kad dialeksiniai ryšiai su anglų kalbos žodžiais aktyvizuoja vartoseną tokių leksinių-semantinių variantų, kurie dabartinėje lietuvių kalboje yra laikomi okazionalizmais, pvz.: *melai* „visoks melas“ < *lies* (...jie ašt-riai kritikavo Vakaruose valdančius ratelius už skleidimą *melų* propagandos prieš socialistinį pasaulį. L 75 50. ...pasakoja *melus* apie Tarybų Sąjungą. L 78 2), *pelnai* „įvairiarūšis pelnas“ < *profits* (Jų *pelnai* yra tokie dideli ir patrauklūs... L 70 30. Kovai su infliacija svarbiausia yra pažaboti *pelnus*. V 78 53).

Apie kai kurių žodžių semantinės struktūros pakeitimus galima spręsti ir iš jų neįprasto junglumo su kitais žodžiais. Daiktavardžio reikšmės poslinkis, ypač jeigu jis paliečia tik jo semantiką patikslinančius komponentus, kartais išryškėja tik tam tikruose žodžių junginiuose. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos daiktavardžio *nelaimė* reikš-

³ Plg. su daiktavardžio daugiskaitos formai priskiriama „rūšinio“ daugio reikšmė [Смирницкий, 1959, с. 123] arba „rūšinio klasifikatoriaus“ funkcija [Lyons, 1977, p. 463].

⁴ Lingvistinėje literatūroje šis reiškinys dar vadinamas derivacija [Чейф, 1975, с. 161–162] arba konversija [Quirk, 1972, p. 1015].

mės poslinkis, siekiant ją sutapatinti su anglų kalbos žodžio *accident* „nelaimingas atsitikimas, avarija, katastrofa“ reikšme, aptinkamas tik junginiuose su kilmininku⁶. Pagal žodžių semantinio junglumo dėsnį [Гак, 1977, c. 27] daiktavardžio *nelaimė*, kuris nusako įvykį tik asmens atžvilgiu, pažyminiu kilmininko linksnyje gali eiti tik daiktavardis, turintis tą pačią semą. Junginiai su daiktavardžiais, kurie neturi semantinio komponento „asmuo“, rodo, kad daiktavardžio *nelaimė* semantinė struktūra pasikeitė, t. y. kalbamasis semantinis komponentas joje išnyko, pvz.: Baisiausią stori padarė laikraščiai apie tą strytkario *nelaimę*. Marž 331. Jis buvo užmuštas autobuso *nelaimėje*. V 60 4. ...sabotažininkai atsakomingi už traukinio *nelaimę*. LB 72 7. ...paremti sužeistą automobilio *nelaimėje*. Draug 76 9. Lėktuvų *nelaimėse* žuvo 10 žmonių. L 79 4. Štai dar vienas pavyzdys. Daiktavardis *gabalas* junginiuose su kilmininku reikalauja, kad pažyminiu einantis daiktavardis turėtų semą „materialumas“. Sutapatinamas su anglų kalbos daiktavardžiu *piece* (pavyzdžiui, kalkiuojant žodžių junginį *a piece of music*), jis netenka tos semos ir įgyja reikšmę „kūrinys“, pvz.: ...paskambino fortepijonu gyvą Joplin muzikos *gabalėlį*. Draug 76 26. Atliepdamas anglų kalbos žodį *sign* junginiuose su daiktavardžiais, reiškiančiais ligas, lietuvių kalbos daiktavardis *ženklas* perima iš jo reikšmę „simptomas“, pvz.: 135 asmenys turi plaučių vėžio *ženklus*. V 62 153.

Anglų kalbos įtaka išėivių gimtosios kalbos daiktavardžių semantikai išryškėja ir kitokiuose žodžių junginiuose arba net gerokai platesniame kontekste. Pavyzdžiui, apie leksinį-semantinį poslinkį „veiksmaus kiekybė → veiksmas“ lietuvių kalbos daiktavardžio *pastangos* semantikoje (dėl jo ryšio su anglų kalbos sinonimine dialeksema *efforts*) galima spręsti iš jo neįprasto junglumo su žodžiais, turinčiais semą „veiksmaus“, pvz.: ...kviečia Jungtines Valstijas ir Japoniją aktyviškai dalyvauti tose *pastangose*. L 78 15. Kova su vėžio ligomis yra viena prakilniausių ir reikalingiausių *pastangų*. L 78 12. Dėl sinoniminio ryšio su platesnį semantinių diapazoną turinčiais anglų kalbos daiktavardžiais *opportunity* ir *chance* lietuvių kalbos daiktavardis *proga* išėivių kalboje vis dažniau pavartojamas reikšmėmis „galimybė, sąlygos, šansas“ [plg. Dambriūnas, 1963, p. 15]. Šis poslinkis ženklus ne tik todėl, kad daiktavardis *proga* keičia savo santykį skaičiaus kategorijos atžvilgiu, bet ir todėl, kad jis aptinkamas naujuose junginiuose, labiau būdinguose anglų kalbos dialeksemoms, pvz.: ...jei esi virš 40 metų ir neturi darbo, tai labai mažai *progų* turi gauti darbą. LB 65 7. ...šiais metais bus daug *progų* tiems universitetą baigusiems gauti gerus darbus. LB 63 1. Per dvejis ir pusę metų komitetas studijavo *progas* Amerikos vaikams į apšvietą ir mokslą. L 74 39. Jie reikalauja lygios *progos* su respublikonų ir demokratų kandidatais naudotis televizija ir radijumu. L 76 37. ...kiek *progų* ji turi laimėti Demokratų partijos suvažiavime. L 71 77. Jam būsią... duota *proga* susitikti su kuo daugiausia newyorkiečių. L 79 34. Beje, kartais ir pilno sakinio kontekste nepakanka skolintinei žodžio reikšmei atpažinti. Pavyzdžiui,

⁶ Apie tai, kad junginiai su kilmininku yra patogūs daiktavardžių semantinei klasifikacijai rusų ir iktosei ndoeorupiečių kalbose žr. [Шмелев, 19 73, c. 27].

naujoji daiktavardžio *aliejus* reikšmė „nafta“, kurią jis perima iš anglų kalbos *oil*, nėra ženkliai šiuose sakiniuose: *Aliejaus* reikalus tvarkys valstybinė komisija. LB 64 1. ...departamentas mokėjo po \$ 25 už statinę *aliejaus*. LB 75 6. Ji lengviau atpažįstama tokiuose sakiniuose, kuriuose loginiai ir semantiniai žodžių ryšiai labiau konkretizuoja kalbamąją situaciją, pvz.: Sahara turi gausius gamtinius turtus, ypač *aliejaus*. V 61 50. Daugiausia nukenčia anglies gamyba, neišlaikanti kompeticijos su JAV *aliejaus* korporacijomis. L 73 8. Be *aliejaus* ir karas nebūtų galimas. V 62 13. Pasirodo, kad arabų šalys turi labai galingą slaptą ginklą – *aliejų*. LB 73 23.

Kontaktuojančių kalbų žodžiai dialekstiniais ryšiais susiejami konkrečiose šnekos situacijose, o kadangi jų semantinis suartėjimas, kuris pasireiškia išeivių gimtosios kalbos žodžių reikšmės poslinkiu, yra realizuojamas konkrečiuose kontekstuose, tai skolininis leksinis-semantinis variantas yra dažnai aptinkamas tokiuose žodžių junginiuose, kurie yra būdingi anglų kalbos dialeksemai. Todėl, matyt, neatsitiktinai reikšmės skolinimas yra sutapatinamas su kalkiavimu [Жлуктенко, 1974, c. 156]. Tačiau, interpretuojant semantinės interferencijos reiškinius, jokių būdu neįmanoma išsiversti vien tik kalkiavimo matrica. Neįmanoma todėl, kad skolintinio leksinio-semantinio varianto leksinis valentingumas formuojasi abiejų kontaktuojančių kalbų sistemų įtakoje. Šį teiginį ypač akivaizdžiai iliustruoja daiktavardis *šaltis*, iš anglų kalbos žodžio *cold* perimantis reikšmę „sloga“. Viena, jis gana dažnai pavartojamas šia skolintine reikšme tokiuose žodžių junginiuose, kuriuos galima laikyti anglų kalbos dialeksemai būdingų žodžių junginių dalinėmis kalkėmis (plg. *pakečyti šaltį* ir *catch a cold*) arba kalkėmis (plg. *pagauti šaltį* ir *catch a cold*, *turėti šaltį* ir *have a cold*), pvz.: Neik be overkučio, ba *pakečysi šaltį*. Tokį baisų *šaltį pakečianau*, daktare... MarŽ 292. Apsivilk kotu, *šaltį pagausi*. MarŽ 256. Be to, sakė, kad buvo *pagavęs* didelį *šaltį*. L 71 25. P. Bakšienė, sveikesnė, ji *turėjo* didelį *šaltį*. L 57 26. Kita vertus, jo junglumui suįveiksmažodžiu turi įtakos ir išeivių gimtosios kalbos sistema, t. y. daiktavardis *šaltis* „sloga“ vartojamas taip, kaip ir kiti lietuvių kalbos daiktavardžiai, reiškiantys ligą, pvz.: Eva Čekanauskienė, taipgi jos anūkės Genukė ir Lindukė, *sirgo šalčiu*. L 57 26. Daugelis *sirgo šalčiu*. L 78 4. Pravartu pabrėžti, kad net tokiu atveju skolintinė reikšmė netampa galutinai ir visuotinai priimtina: socialiniu ir kultūriniu atžvilgiu margoje išeivių bendruomenėje nelieka visiškai užmirštas ir sinonimas *sloga* – jis spaudoje dažnai vartojamas lygiagrečiai su aptariamuoju semantiniu skoliniu, pvz.: ...negalėjo pamokose dalyvauti, *šaltis (sloga)* ją pagavo. V 60 10. ...nelaboji *sloga (šaltis)* ją kankina. V 60 222. Tiesa, nekurie darbininkai buvo *slogas (šalčius)* pasigavę... V 61 26. Medicinos mokykla pravedusi tyrinėjimą dėl vitamino „C“ efektingumo kovoje su *slogomis (šalčiais)*. L 76 45.

Tyrinėjant semantinius žodžio poslinkius, kurie atsiranda per dialekstinius ryšius su kitos kalbos žodžiais subordinacinio bilingvizmo sąlygomis, savaime iškykla

žodžio reikšmės kitimo tipų problema. Pavyzdžiui, J. Žluktenka [Жлуктенко, 1967, c. 18; plg. 1974, c. 154–155], apibūdindamas anglų kalbos semantinę interferenciją ukrainiečių išsivių kalboje JAV ir Kanadoje, nurodo tris žodžio reikšmės kitimo tipus: specializaciją, generalizaciją ir aligaciją. Kitaip sakant, ryšį tarp pirminės ir skolininės žodžio reikšmės jis nusako tik nominacijos apimties pagrindu. Remiantis sukaupta lietuvių išsivių kalbos medžiaga, galima tvirtinti, kad semantinės interferencijos procese galimi ir metoniminiai bei metaforiniai žodžio reikšmės poslinkiai. Pirmieji yra palyginti reguliaresnio pobūdžio. Metonimijos atvejų jau buvo galima išžiūrėti ir tarp anksčiau pateiktų pavyzdžių (pvz., *nikelis* „penkių centų moneta“ < *nickel*). Metoniminiai ryšiai taip pat sieja sąvokas, kurias žymi daiktavardis *popierius* ir jo naujas leksinis-semantinis variantas *popierius* „laikraštis“ < *paper*, pvz.: [dėk žinutę apie mane į *popierių*. JonGŽB 108. Kai kurie išsivių gimtosios kalbos žodžiai perima anglų kalbos dialeksemų metaforines reikšmes. Pavyzdžiui, *lubos* „maksimalus apribojimas“ < *ceiling* (...nori, kad būtų nuimtos *lubos* nuo palūkanų. LB 66 28. ...atstovų butas prašymą pakelti įsiskolinimo *lubas* atmėtė. V 77 76. Kol korporacijų pelnams nebus uždėtos *lubos*, tol darbininkai reikalaus didesnių algų... V 78 62). Dėl interlingvistinės identifikacijos su anglų kalbos daiktavardžiu *ticket* lietuvių kalbos atliepinys *bilietas* pavartojamas metaforine reikšme „nuobaudos (už eismo taisyklių pažeidimą) kvitas“, pvz.: ...policininkai jums duoda už važiuotės prasižengimą „*bilieta*“. V 60 19.

Semantinė interferencija, grindžiama vien tik sinoniminiais dialeksemų ryšiais, ir semantinė interferencija, grindžiama homologiniais dialeksemų ryšiais, turi savų ypatumų. Homologinių dialeksemų grupėje, kurioje paprastai atsiduria lietuvių kalboje vartojami vadinamieji tarptautiniai žodžiai (žr. [Pažūsis, 1975]), semantinės interferencijos procesas yra intensyvesnis, nes, be kita ko, tokias dialeksemas sieja papildomas dialeksinis (t. y. homofoninis) ryšys. Dėl tos pačios priežasties, matyt, homologinės identifikacijos atveju galimi didesni ir ryškesni nukrypimai nuo pirminės žodžio reikšmės. Žodžio reikšmės poslinkis, atsirandantis per sinoniminius ryšius su kitos kalbos žodžiu, nesuardo jo semantinės vienybės: jo semantinio diapazono plėtojimas šiuo atveju paprastai atitinka leksinės-semantinės darybos dėsnius.

SEMANTIC SHIFT OF THE NOUN UNDER SUBORDINATE BILINGUALISM

Summary

Semantic shift, or loanshift extension (in Haugen's terminology) of the noun is studied under conditions of subordinate bilingualism. The linguistic corpus elicited from Lithuanian periodicals in the USA and Canada as well as from the speech of immigrants whose primary language, Lithuanian (L1), has for several decades been in contact with American English (L2) yields the following generalizations: (1) In the case of multiple lexical units (i. e. derivative and compound nouns), an identical inner form (i. e. an identical arrangement of synonymous morphemes) may also be a point of contact which together with synonymy works in creating the extension of meaning. (2) Interlingual

identification of lexemes may also be convergent or divergent (as in diaphonic identification), but in either case it leads to the adjustment of whole synonymic groups of nouns of the two languages. (3) For a big group of Lithuanian nouns, semantic shift is accompanied by transfers "mass noun → count noun". (4) Semantic interference of the L2 noun sometimes manifests itself only by removing some combinatorial semantic restrictions which apply to the synonymous noun in L1. (5) Some nouns in L1 acquire metaphoric and metonymic meanings of L2 nouns. (6) Homologous extension of meaning is more intensive and extensive than synonymous extension of meaning.

SUTRUMPINIMAI

Darb – Darbininkas. – Brooklyn, N. Y.

Draug – Draugas. – Chicago.

ED – Emigranto dalia, lietuvių beletristikos rinkinys. – V., 1973.

GK – Gimtoji kalba. – Chicago.

JonGŽB – Jonikas P. Gimtojo žodžio baruose. – Chicago, 1952.

L – Laisvė. – Brooklyn, N. Y.

LB – Liaudies balsas. – Toronto.

MarŽ – Margeris A. Amerikos lietuviai ir angliškųjų skolinių žodynas. – Chicago, 1956.

MizR – Mizara R. Povilas Jurka. Mortos Vilkienės divorsas. Kelias į laimę (romanai). – V., 1973.

San – Sandara. – Chicago.

V – Vilnis. – Chicago.

Vien – Vienybė. – New York.

Pastaba. Pirmasis skaičius po sutrumpinimo nurodo periodinio leidinio metus, antrasis – jo numerį. Vienintelis skaičius po sutrumpinimo nurodo knygos puslapį.

LITERATŪRA

Dambriūnas, 1963 – Dambriūnas L. Bendrinė kalba išeivijoje. – Gimtoji kalba, 1963, Nr. 3–4 (21–22), p. 13–16.

Haugen, 1973 – Haugen E. Bilingualism, Language Contact, and Immigrant Languages in the United States 1956–1970. – In: Current Trends in Linguistics. Mouton, 1973, vol. 10, p. 505–592.

Lyons, 1977 – Lyons J. Semantics. – Cambridge University Press, 1977, vol. 2.

Pažūsis, 1974 – Pažūsis L. Anglų kalbos semantiniai skoliniai Šiaurės Amerikos lietuvių kalboje. – Kalbotyra, t. 25 (3), 1974, p. 27–36.

Pažūsis, 1975 – Pažūsis L. Vadinamieji tarptautiniai žodžiai Šiaurės Amerikos lietuvių kalboje. – Mūsų kalba, Nr. 2, 1975, p. 33–39.

Pažūsis, 1978 – Pažūsis L. Semantic Change or Redistribution of the Verb under Subordinate Bilingualism. – In: Language and Language Behavior Abstracts. Abstracts of papers presented to the 5th International Congress of Applied Linguistics, supplement No 2. Montreal, 1978, p. 71.

Quirk, 1972 – Quirk R. e. a. A Grammar of Contemporary English. – London, 1972.

Weinreich, 1953 – Weinreich U. Languages in Contact. – New York, 1953.

Арнольд, 1969 – Арнольд И. В. Полисемия существительного и лексико-грамматические разряды. – Иностранные языки в школе, 1969, № 5, с. 10–20.

Ахманова, 1966 – Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966

Болотов, 1978 — Болотов В. И. Множественное число имени собственного и апеллятива. — В кн.: Имя нарицательное и собственное. М., 1978, с. 93—106.

Бондарко, 1971 — Бондарко А. В. Грамматическая категория и контекст. — Л., 1971.

Гавранек, 1972 — Гавранек Б. К проблематике смешения языков. — Новое в лингвистике. М., 1972, вып. 6, с. 94—111.

Гак, 1977 — Гак В. Г. Сопоставительная лексикология. — М., 1977.

Глемжене, 1973 — Глемжене О. А. Интерференция английского языка в лексике литовцев США. Автореф. канд. дис. — Киев, 1973.

Жлуктенко, 1962 — Жлуктенко Ю. А. К вопросу о проницаемости грамматического строя при взаимодействии языков. — В кн.: Вопросы теории английского и немецкого языков. Киев, 1962, с. 3—36.

Жлуктенко, 1976 — Жлуктенко Ю. А. Украинско-английские межъязыковые отношения в США и Канаде. Автореф. докт. дис. — Л., 1967.

Жлуктенко, 1974 — Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия. — Киев, 1974.

Кацнельсон, 1972 — Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. — Л., 1972.

Мешков, 1976 — Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка. — М., 1976.

Пажусис, 1979 — Пажусис Л. Семантический сдвиг глагола при двуязычии. — Kalbotu, 1979, т. 30 (3), с. 36—47.

Розенцвейг, 1972 — Розенцвейг В. Ю. Основные вопросы теории языковых контактов. — Новое в лингвистике. М., 1972, вып. 6, с. 5—22.

Семчинский, 1974 — Семчинский С. В. Семантична інтерференція мов. — Київ, 1974.

Смирницкий, 1959 — Смирницкий А. И. Морфология английского языка. — М., 1959.

Соболева, 1979 — Соболева П. А. Лексикализация множественного числа и словообразование. — В кн.: Лингвистика и поэтика. М., 1979, 47—85.

Хауген, 1972 (1953) — Хауген Э. Процесс заимствования. — Новое в лингвистике, 1972, вып. 6, с. 344—382.

Хауген, 1972 (1957) — Хауген Э. Языковой контакт. — Там же, с. 61—80.

Чейф, 1975 — Чейф У. Л. Значение и структура языка. — М., 1975.

Шмелев, 1973 — Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). — М., 1973.

Ярцева, 1968 — Ярцева В. Н. Взаимодействие грамматики и лексики в системе языка. — В кн.: Исследования по общей теории грамматики. М., 1968, с. 5—57.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Anglų filologijos katedra

Įteikta
1979 m. gruodžio 6 d.